

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

**“Pedagogika” fakulteti
“Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi” kafedrası**

**DASTGOXLI AKADEMIK RANGTASVIR VA KOMPOZITSIYA
FANIDAN**

REFERAT

Mavzu: Xorijiy buyuk haykaltaroshlarning ojodi

Bajardi: 4“A” guruh talabasi Bekmurodova Nozanin

Tekshirdi: Ramazonov Sh.

Buxoro-2016 yil

Mavzu: Xorijiy buyuk haykaltaroshlarning ojodi

Reja:

Kirish

1. Haykaltaroshlik san'atining tarixiy taraqqiyoti
2. O'zbekiston haykaltaroshlik san'ati
3. Jahon xalqlari haykaltaroshlik san'ati tarixi.

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Kirish

Haykaltaroshlik masallari tasviriy san'at predmetining asosiy bir qismi xisoblanadi. Kollejlarda haykallar yasash kupincha tugarak mashgulotlarida olib boriladi. Bularning xammasi xam rasm chizish va uning metodikasi masallari bilan ko'prok boglik. San'at kollejlarning haykaltaroshlik mutaxassislari tayyorlaydigan bo'limlari ham bor. Haykaltaroshlikni ukitish va bu masalalar bilan metodist olimlar shug'ullanishgan. Shulardan professor R.Xasanov, M.Nabiyev, B.Oripov, B.Azimova, B.Boymetov, N.Tolipov, R.Rajabov, D.Irgashev, X.Egamovlar tasviriy san'at ta'limining metodik yo'nalishini o'z asarlarida yoritgan bo'lib professor S.Bulatov, Q.Qosimovlar amaliy san'at bilan ta'lim - tarbiya birligini yechimi bo'yicha ishlar olib borgan.San'atshunos olimlardan R.Toktosh, A.Xakimov, E.Xujayeva, B.Bobojonova, I.Umarovlar tomonidan urganilgan. Haykaltarosh Turkman Esonovning ijodi bo'yicha olim X.Jurayev o'rganib o'zining maqolalarining chop etgan.

B.Bobojonova oldingi davrda urnatilgan ikkinchi jaxon urushi kurbonlariga atab bunyod etilgan haykallarning badiiy salmogini tadkik kilib, saviyali yodgorliklar bilan birga, ijodiy muammolarga xam e'tiborini karatadi. Haykalltoroshlik masallariga bagishlangan katta ishlar avvaldan Mikelanjelo, E.Fal'kone, Vuchetich, I.Jabborov, E.Aliyev, R.Mirtojiiyev va boshka kuplab haykaltaroshlar bilan boglik. Haykaltaroshlik darslari soatini utkazish metodikasi va uni o'qitish masalalari bo'yicha rus rassom va metodistlaridan professor V.S.Kuzin, I.I.Shoroxov, N.N.Rostovsev, B.P.Yusov, B.M.Neminskiy, T.Ya.Shpikolova-larning ko'plab asarlari mavjud. Shuningdek, kasb-hunar ta'limiga oid haykaltaroshlik masalalari bilan olimlardan B.Boymetov, A.Abdurasulov, N.Tolipov, B.Oripov kabilar metodik jixatdan urganishgan. Shunday bo'lsada mustaqilligimizdan so'ng yaratilgan tasviriy san'atning haykaltaroshlikka oid alohida darslik maktablar uchun chop yetilgan yemas. Kasb - hunar ta'limida xam bu masalalari bo'yicha xali ko'plab muammolar bor. Haykaltaroshlik bilan bog'liq darslarni kasb-hunar ta'limi o'qituvchilari olib borishadi va ularning asosiy qismi

nazariy hamda amaliy ishlarni darslarda tushuntirishlari bilangina cheklanib qoladi. O'quvchilar mustaqil bajarishi uchun yetarli adabiyotlar topa olmaydilar.

Ammo bu kishining qator xususistlariga ham bog'liqdir. Urganish uchun avvalo rasm chizuvchi kishida istak bo'lishi hamda unga qiziqishi, xoxishi bulishi lozim. Shuningdek, kerakli adabiyotlarni o'qib osondan qiyinga borish tamoyiliga amal qilgan holda batartiblik bilan rasmlar chizib mashq qilish zarur.

Demak, shunday yekan, doimiy ravishda qunt bilan adabiyotlarni urganib chizish sirlarini mashqlar orkali uzlashtirib borilsa sekin-asta savodli rasm chizishga va haykallar bajarishga o'rganish mumkin.

1. Haykaltaroshlik san'atining tarixiy taraqqiyoti

Haykaltaroshlik tarixi qadimiy Paleolit va neolit davrlaridayoq loy, suyak, shox, toshning yumshoq xillaridan hayvon, qush, kishilarning tasvirlari tayyorlanganligi ma'lum. Qadimgi Misrda toshdan ulkan sfinkslar ishlangan, firavnlarning katta haykal va relyeflari yaratilgan. Ularda firavnniing qudratli ekanligi ifodalangan, ko'pincha bunday haykallar iloxiyashtirib aks ettirilgan. Yunonistonda, qisman Qadimgi Rimda haykaltaroshlik insonparvarlik g'oyalariga xizmat qildirildi (har tomonlama go'zal inson gavdalanitirildi). Xristiyan dini o'rta asrlarda haykaltaroshlikni sobor, ibodatxonalarning muxit qismiga aylantirdi. Janubiy Osiyo mamlakatlarida, ayniqsa, Xindiston, Xitoyda budda ibodatxonalari ulkan haykallar bilan bezatilgan.

Xindistonda metall haykal tayyorlashning o'ziga xos texnikasi vujudga kelgan (haykal mumdan ishlanib, loy forma bilan qoplangan, qizdirilgan, mum oqizilib o'rnini metal egallagan). Ayritom, Varaxsha, Niso va boshqa joylardagi arxeologiya obidalari bu yerlarda ham Haykaltaroshlik qadimda rivoj topganini ko'rsatadi. XIII-XVI asrlarda haykaltaroshlik diniy mazmundan xalos bo'la boshladi. XV-XVI asrlarda Italyan haykaltaroshligida insonparvarlik g'oyalari ifodalandi (Donatello, L.Giberti, Verrokko kabi

buyuk haykaltaroshlar). Uyg'onish davrida haykaltaroshlikda Mikelanjelo ijodi Yevropa san'atiga katta ta'sir ko'rsatdi. Rus haykaltaroshligida XVIII asr boshlaridan Haykaltaroshlik diniy mazmundan xalos bo'la boshladi. XIX asrning ikkinchi yarmidan Yevropa san'atida Haykaltaroshlik demokratik ruxda taraqqiyot yo'liga kirdi. Realistik san'at uchun kurash avj oldi. Rus haykaltaroshligida peredvijniklar ta'siri kuchaydi. XIX asr oxiri XX asrda haykaltaroshlikda ham formalistik oqimlar ta'siri avj oldi.

O'zbekistonda haykaltaroshlik soxasida, ayniqsa, 50-yillarda diqqatga sazovar asarlar yaratila boshladi. F.Grishchenko, A.Ivanov, N.Krimskaya, D.Ryabichev kabi haykaltaroshlar monumental haykal, dastgoxli haykaltaroshlik soxasida samarali ishladilar. 60-yillardan M.Musayev, D.Ro'ziboyev, A.Toirov, X.Xusnitdinxo'jayev, Q.Saloxiddinov, M.Ivanov, A.Axmedov, Ya.Shapiro, A.Boymatov, N.Feodoridis, P.Ivanov, L.Ryabsev kabi iste'dodli yoshlar yetishib, zamondoshlarimizning yorqin obrazlarini yarata boshladilar. Haykaltaroshlik – tasviriy san'at soxasi. Tasvirlanadigan narsani xajmli, o'lchovli (o'zunlik, kenglik, balandlikka ega) qilib aks ettirish prinsipiga asoslangan san'at turi. Asosan, inson, qisman xayvon va qushlar, tabiat (manzara), narsalar (natyurmort) ifodalanadi. Haykaltaroshlik asarlari, asosan, 2 turga: hamma tomonidan ko'rish imkoni bo'lgan, mukammal shaklli haykalga va bir tomondagina ko'riladigan relyefga bo'linadi. Relyefning xajmi va shakli uning o'rnatiladigan joyiga, qanday maqsadda xizmat qilishiga qarab tanlanadi, undan ko'pincha arxitektura (friz, fronton, plafon va boshqalar) da foydalaniladi. Relyefning past (barelyef), baland (gorelyef), tasvir fonda o'yib ishlanadigan xillari ham bor.

Mazmun va vazifasiga ko'ra haykaltaroshlik monumental haykaltaroshlik (monumental, yirik haykal inshootlar-jamoat joylariga o'rnatiladi, hajmi yirik qilib ishlanadi. Monumental bezak haykaltaroshligi (binolar, turli inshootlarga, bog', park, maydon, yo'l va boshqa joylarda muxitga moslab, bezak tarzida o'rnatiladi, xajmi xar xil: Badiiy fontanlar ham unga kiradi), dastgoxli haykaltaroshlik (haykaltarosh dastgox ustida ishlaydi; Muzey, ko'rgazma zallariga, binolarning interyerlariga qo'yiladi, hajmi naturaga yaqin yoki sal yirik; yaqindan ko'riladi) va juda kichik haykaltaroshlik asarlari sopol va chinni haykalchalar, shuningdek, plaketka (relyef, tasvirli plastinka), medal, tanga, o'yinchoqlar, o'yib ishlangan shakllar, uy-ro'zg'or buyumlari, jixozlar, qurol va

idishlarga ishlangan shakl-tasvirlar, zargarlikda relyef xosil qilib tayyorlangan bezaklarga bo'linadi.

Monumental, monumental bezak, qismandastgoxli haykaltaroshlik asarlari san'at sinteziga hizmat qildiriladi. Kichik haykaltaroshlik asarlari ko'pincha uy ichini bezaydi, jihoz, qurol, idish va boshqa buyumlarni badiiy buyumga aylantiradi. Haykaltaroshlikning bu turi juda qadim zamonlardan rivoj topgan. Haykaltaroshlik asari oldida turgan vazifaga qarab uning hajmi, materiali belgilanadi. Haykaltaroshlik asarlari qadim zamonlarda, o'rta asarlarda, Uyg'onish davrida (ayniqsa barokko uslubida) ko'pincha turli ranglarga bo'yalgan XIX-XX asrlarda, asosan, material rangli saqlandi yoki sidirg'a bo'yaladigan bo'ldi lekin antiq san'atda Qadimgi Rimda, Uyg'onish davrida ayrim ulkan haykaltaroshlar material rangini saqlaganlar yoki nim rangga bo'yaganlar. Haykaltaroshlikda foydalaniladigan asosiy materiallar: loy, mum, plastilin (haykaltarosh metall, yog'och steklar-qalamchalardan, halqalardan foydalanadi). Bu materiallar chidamsiz, shuning uchun ham ko'pincha eskiz tayyorlanadi, yoinki model ishlanib, undan olingan forma orqali gips haykal ishlanadi. Metall (bronza, mis, qalay, cho'yan, po'lat, alyuminiy), gips, beton, shisha, plastmassa kabi materiallardan asar quyib qotiriladi (boshqa materiallardan tayyorlangan modeldan forma-qolip tayyorlab quyiladi). Tayyor metallga zarb berish, ishlov berish, berish haykaltaroshlik asari ishlanadi. Tosh (marmar, granit, ohaktosh, qumtosh, bazalt, diorim va boshqalar): suyak, yog'ochni kesib, yo'nib, o'yib (bolg'a va yo'nadigan, kesadigan, o'yadigan asboblardan yordamida) tasvir ishlanadi. Yog'och odatda, nim rang bo'ladi.

Keramika (terrakota, chinni xillari) haykaltaroshlik asarlari maxsus tuproqdan qorilgan loyni shaklga solib, keyin xumdon, maxsus pechlarda (sirlab) qizdirib ishlanadi, ko'pincha sirlab turli rangga bo'yaladi.

Haykaltarosh asar yaratishga kirisharkan, naturani o'rganadi, unga qarab, kichik xajmda eskiz, etyudlar ishlaydi keyin shular asosida yirik xajmdagi asarni loydan tayyorlaydi. (aylanadigan dastgox ustiga o'rnatilgan simlar, metall va yog'och tayyoqcha, taxtachalardan ishlangan sinch-karkasga loyni yopishtiradi va shakl xosil qiladi). Bu shakldan 2 yoki bir necha bo'lakdan iborat forma-qolip olinadi, qolipga gips quyish yo'li bilan haykali ishlanadi. Tosh haykal ishlanayotganda anashu qismlar shakli

aniq o'lchanadi, punktr mashina yordamida haykalning asosiy nusxasi tayyorlanadi. Gips modeldan foydalanib metal haykal qo'yish jarayoni juda murakkab, o'zoq mehnat talab qiladi. Bu ish badiiy metall qo'yiladigan maxsus korxonalarda amalga oshiriladi. Haykaltarosh agar katta tajriba va mahoratga ega bo'lsagina yog'ochni yoki toshni to'g'ridan-to'g'ri o'yib, yo'nib ishlashi mumkin .

2. O'zbekiston haykaltaroshlik san'ati

O'rta Osiyoda dastlabki O'rta asr elementlari va Quldorlik formasiyasi inqirozi VIII-IV asrlarda boshlandi. Ko'chmanchi turkiy qabilalarning tez-tez hujumi Qo'shon imperasiyning inqiroziga yuz tutishiga olib keldi. Eftaliylar O'rta Osiyo yerlarini o'z xukmdorligiga bo'ysindirish davrida yangi farmasiyaga o'tish yanada tezlashdi. Bu Oltoy, Yettisuv, Markaziy va O'rta Osiyoda yashovchi juda ko'p xalqlarni birlashtirdi. Turk xoqqonligi davrida mayda mustaqil podsholik paydo bo'ldi. Ayniqsa Sharq va G'arb karvon yo'li ustida joylashgan Sug'd madaniy va iqtisodiy jihatdan yuksak bo'lgan. Sug'd eng katta knyazlik hisoblangan. Samarqand xokimi Sug'd podshosi unvoniga sazovor bo'lgan.

Yozuv manbalari IV asrda Samarqand savdogarlarining O'rta Osiyo va uning tashqarisida ham, masalan, buyuk Xitoy devori yaqinidagi Dunxuadi koloniyalar mavjud bo'lganligi haqida ma'lumot beradi. Lekin knyazlar O'rtasida kuchli birlik yo'q edi. U albatda, keyin arablarda qaram bo'lib qolishga sabab bo'lib qoladi. Bu davrda ko'plab ibodatxona va xashamatli qasrlar qurila boshlagan. Xitoylik tarixchi Samarqand va Buxoro O'rtasida qurilgan xashamatli bino hammani juda xayratlantirganligi binoning shimoliy devorida buyoqlar bilan xitoy imperatorining tasviri; Sharqiy devorida turk xoqqonlari va Xindiston xukmdorlari; G'arbiy devorida esa Eron va Rim podsholari tasviri tushurilganligi haqida aytadi. O'rta Osiyoda quddorlik formasiyasi inqiroziga yuz tutib o'z urnini feodalizmga bo'shatib berdi. Bu farmasiya kurilish ishlarida yaqqol ko'rina boshladi.

Ustun, yarim ustun, ark hamda turli dekorativ me'morlar hajmlarida podsho saroyining xushmanzara va maxobatli bo'lishida foydalanilgan. Bu binolar xom g'isht paxsadan ishlangan bo'lib ganch bilan bezalgan. Ganch, yog'och o'ymakorligi

binoga fayz kiritgan. Ilk feodalizm davrida O'rta Osiyoda yagona din bo'lmagan jumladan, Farg'ona vodiysi Quvadan topilgan ibodatxona xarobasi ilk feodalizm davrida ham bu yerda buddizm mavjud bo'lganligini kursatadi. Bu yerdagi ibodatxona ikki xonadan iborat bo'lib, oldi xonasi ayvon tepada va unga kiraverishda haykallar urnatilgan. Xorazmda topilgan kumish marosimi bilan bog'liq bo'lgan Ossuriy bo'lgan deb nomlangan to'rtburchak quticha shaklidagi loydan yasalgan tobutchalar bu yerda zorastrizm mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Dumaloq va burtma tasvir shaklida me'morchilik komplekslaridan keng ishlatilgan. Bu haykalalarda diniy va afsonaviy obrazlar bilan bir qatorda real xayotni aks ettiruvchi obrazlar ham uchraydi. Haykallar maxsus loydan tayyorlangan, yog'och, ganch va toshdan ishlangan. Bu xususida varaxshadan topilgan yodgorliklar diqqatiga sazovordir. Varaqshadagi saroyini bezashda ganch o'ymakorligidan keng qo'llanilgan. Albatta ilk feodalizm madaniyatining ilk yutuklari monumental dekorativ rangtasvir san'atida o'zini to'liq namoyon kildi. Afrosiyob (Samarqand), Panjikent (Tojikiston), Varaxsha (Buxoro viloyati), Bolalik tepa (Surxandaryo viloyati)da topilgan, DEvoriy sur'atlar va haykaltaroshlik namunalari jaxon monumental rangtasvir san'atining nodir durdonasi hisoblanadi. O'rta Osiyo jaxonga qator buyuk allomalar yetkazib berdi. Ular o'z mehnat va aqil zakovatlarini bilan jahon ilmi fan taraqqiyotiga katta xissa qo'shdi. Al-Xorazmi, Abu ali Ibn Sino, Al-Beruniy, Al Farobiy, Al Buxoriy, Nakshbandiy; Ulugbek, Navoiy, Bobur, Nodirabegim, Zebinosi kabi alloma va shoirlarni yetkazib berdi. Amir temur davrida O'rta Osiyoda ilm fan san'at gullab yashnadi. Me'morchilikda har o'zgarishlar yuz berdi. Afrosiyob yonbag'rida joylashgan Shoxi-Zinda Bibixonim madrasasi Guri Amir Maqbarasi Registondagi Ulug'bek madrasasi fikrimizga dalildir. Ulug'bek fallakiyot rivojlangan bo'lsa, Xusayin Bayqaro podsholigi davrida adabiyot va san'at rivoj topdi. Haykaltaroshlik san'atining asari o'lkamiz xududidagi zamonaviy jihatlarini iste'dodli ijodkorlar Damir Ro'ziboyev, Abdumumin Boymatov, Joldasbek Kuttimurotov, Ilxom Jabborov, Anvar Axmedov, Eynulla Aliyev, Ulugbek Mardiyev kabi haykaltaroshlar faoliyatida yakkol kurishimiz mumkin. Haykaltarosh Ilxom Jabborov yangilanish va uyg'onish davrida Buyuk

sarkarda Amir Temur obrazini yaratdi. Turli yillarda haykaltaroshlar tomonidan «Farxod» «Ibn Sino» «Forobiy», «Navoiy va Jomiy», «Gʻofur Gʻulom», «Alisher Navoiy» «Beruniy», «Bobur», «Xamid Olimjon» kabi buyuk mutafakkir olim, davlat arboblarning siymolari yaratildi.

Oʻzbekiston mustaqillikka erishgach sanʼat va madaniyatda yangi sahifalar ochila boshladi. Qisqa davr ichida mamlakatimizda davlat va jamiyat qurilishining mutlaqo yangi siyosiy asoslari yaratildi. Ana shunday milliy uygʻonish davrida Oʻzbekiston Mustaqilligi bilan bogʻliq barcha ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy masalalar qatorida inson, ayniqsa yosh avlod manʼaviyati, erkin, ozod shaxs maʼrifatiga, madaniyati va sanʼatning rivojiga aloxida eʼtibor berildi. Zotan maʼnaviyat, madaniyat va sanʼatsiz, milliy qadriyatlarni yanada yuqori bosqichga koʻtarmasdan turib, yangi jamiyatni, yangi ijtimoiy-tarixiy munosabatlarni va yangi dunyoqarashni barpo etish mumkin emas. “Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridayoq, - deb yozadi Prezident I.Karimov, - ajdodlarimiz tomonidan koʻp asrlar mobaynida yaratib kelingan gʻoyat ulkan, bebaxo maʼnaviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga koʻtarilgan nihoyatda muxim vazifa boʻlib qoldi. Biz maʼnaviy qadriyatlarni tiklashni milliy oʻzlikni anglashni oʻsishidan, xalqning maʼnaviy sharchashmalariga uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz”.

Oʻzbekistonda yangi maʼnaviy – gʻoyaviy yoʻnalishlarning shakllanishi oʻz navbatida, zamonaviy sanʼatning barcha soxalariga samarali taʼsir etadi, ijodiy izlanishlar doirasini kengaytirib, badiiy tafakkur rivojini yanada jadallashtirdi. Sanʼat, xususan, xaykaltaroshlik, istiqlol davrida mafkuraviy-gʻoyaviy, maʼnaviy olamning tarkibiy qismi sifatida u millat xayotidagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlarga plakat kabi tashviqot-targʻibot vositalariga oʻxshab tezkorlik bilan javob bera olmasada, mustaqillik yillarida yaratilgan xaykaltaroshlik asarlarida yangi gʻoyaviy-mafkuraviy muxim taʼsiri, milliy xamda tarixiy mavzular ustivorligi oʻz aksini topdi va yirik badiiy yodgorlik xaykallari barpo etildi.

Xalqimizning boy maʼnaviyati, turmush tarzi, urf-odatlarini chuqur oʻrganish yurtimiz kelajagi boʻlgan yoshlarni maʼnaviy shakllanishida asosiy manba boʻlib xizmat qiladi. Uygʻonish davrining buyuk rassomi Leonardo Da Vinchi “Tabiat yaratgan

shakllarning barcha sifatlariga o'z san'ating bilan taqlid qilishda ustasi farang bo'lmasang, yaxshi musavvir bo'lmog'ing dargumon" deb takidlash orqali haykaltaroshlik san'atining sir-asrorlarini egallash, tabiatni o'rganish, uni sevish bilan naqadar bog'liqligini ko'rsatib, bu sohani o'ta murakkab soxa ekanligini o'qtirgan edi. Shuning uchun ham badiiy bilim yurtlarida haykaltaroshlik mashg'ulotlarini ham tarixiy-nazariy, ham zamonaviy-amaliy jihatdan olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Haykaltaroshlik bilan shug'ullanish talabalarning fazoviy tasavvurini, fikrlash qobiliyatini, narsa va predmetlarning plastik shaklini xis etishlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu mashg'ulotlar talabalarda o'ziga xos badiiy estetik xis-tuyg'ularini uyg'otish bilan bir qatorda ulardagi go'zallikni ko'ra olishni, ijodiy qobiliyatni va estetik didlarini o'stiradi. Bu shubxasiz ularni Vatanga, el-yurtga, ota-onaga, tengdoshlariga bo'lgan xurmat va muxabbat ruxida tarbiyalashga xizmat qiladi, ma'naviy kamolotga yetaklaydi. Haykaltaroshlik tarixi qadimiy Paleolit va neolit davrlaridayoq loy, suyak, shox, toshning yumshoq xillaridan hayvon, qush, kishilarning tasvirlari tayyorlanganligi ma'lum. Qadimgi Misrda toshdan ulkan sfinkslar ishlandi, firavnlarning katta xaykal va relyeflari yaratildi. Ularda firavnning qudrati ifodalandi, ko'pincha iloxiyashtirib aks ettirildi. Yunonistonda, qisman Qadimgi Rimda xaykaltaroshlik insonparvarlik g'oyalariga xizmat qildirildi (xar tomonlama go'zal inson gavdalantirildi). Xristiyan dini o'rta asrlarda haykaltaroshlikni sobor, ibodatxonalarning muxit qismiga aylantirdi.

Janubiy Osiyo mamlakatlarida, ayniqsa, Xindiston, Xitoyda budda ibodatxonalari ulkan haykallar bilan bezatilgan. Xindistonda metal haykal tayyorlashning o'ziga xos texnikasi vujudga kelgan (xaykal mumdan ishlanib, loy forma bilan qoplangan, qizdirilgan, mum oqizilib o'rnini metal egallagan). Ayritom, Varaxsha, Niso va boshqa joylardagi arxeologiya obidalari bu yerlarda ham Haykaltaroshlik qadimda rivoj topganini ko'rsatadi. XIII-XVI asrlarda haykaltaroshlik diniy mazmundan xalos bo'la boshladi. XV-XVI asrlarda Italyan haykaltaroshligida insonparvarlik g'oyalari ifodalandi (Donatello, L.Giberti, Verrokko kabi buyuk haykaltaroshlar). Uyg'onish davrida haykaltaroshlikda Mikelanjelo ijodi Yevropa san'atiga katta ta'sir ko'rsatdi. Rus haykaltaroshligida XVIII asr boshlaridan

Haykaltaroshlik diniy mazmundan xalos bo'la boshladi. XIX asrning ikkinchi yarmidan Yevropa san'atida Haykaltaroshlik demokratik ruxda taraqqiyot yo'liga kirdi. Realistik san'at uchun kurash avj oldi. Rus haykaltaroshligida peredvijniklar ta'siri kuchaydi. XIX asr oxiri XX asrda haykaltaroshlikda ham formalistik oqimlar ta'siri avj oldi.

O'zbekistonda haykaltaroshlik soxasida, ayniqsa, 50-yillarda diqqatga sazovar asarlar yaratila boshladi. F.Grishchenko, A.Ivanov, N.Krimskaya, D.Ryabichev kabi haykaltaroshlar monumental haykal, dastgoxli haykaltaroshlik soxasida samarali ishladilar. 60-yillardan M.Musayev, D.Ro'ziboyev, A.Toirov, X.Xusnitdinxo'jayev, Q.Saloxiddinov, M.Ivanov, A.Axmedov, Ya.Shapiro, A.Boymatov, N.Feodoridis, P.Ivanov, L.Ryabsev I.Jabborov, J.Mirtadjiyev A. Raxmatullayev kabi iste'dotli haykaltaroshlar yetishib, zamondoshlarimizning yorqin obrazlarini yarata boshladilar.

Tasvirlanadigan narsani hajmli, o'lchovli (uzunlik, kenglik, balandlikka ega) qilib aks ettirish prinsipiga asoslangan san'at turi. Asosan, inson, qisman hayvon va qushlar, tabiat (manzara), narsalar (natyurmort) ifodalanadi. Haykaltaroshlik asarlari, asosan, 2 turga: hamma tomonidan ko'rish imkoni bo'lgan, mukammal shaklli haykalga va bir tomondagina ko'riladigan relyefga bo'linadi. Relyefning xajmi va shakli uning o'rnatiladigan joyiga, qanday maqsadda xizmat qilishiga qarab tanlanadi, undan ko'pincha arxitektura (friz, fronton, plafon va boshqalar) da foydalaniladi. Relyefning past (barelyef), baland (gorelyef), tasvir fonda o'yib ishlanadigan xillari ham bor.

Mazmun va vazifasiga ko'ra haykaltaroshlik monumental haykaltaroshlik (monumental, yirik haykal inshootlar-jamoat joylariga o'rnatiladi, hajmi yirik qilib ishlanadi. Monumental bezak haykaltaroshligi (binolar, turli inshootlarga, bog', park, maydon, yo'l va boshqa joylarda muxitga moslab, bezak tarzida o'rnatiladi, xajmi xar xil badiiy fontanlar ham unga kiradi), dastgoxli haykaltaroshlik (haykaltarosh dastgox ustida ishlaydi, muzey, ko'rgazma zallariga, binolarning interyerlariga qo'yiladi, hajmi naturaga yaqin yoki sal yirik; yaqindan ko'riladi) va juda kichik haykaltaroshlik asarlari sopol va chinni haykalchalar, shuningdek, plaketka (relyef, tasvirli plastinka), medal, tanga, o'yinchoqlar, o'yib ishlangan shakllar, uy-ro'zg'or buyumlari, jihozlar, qurol va idishlarga ishlangan shakl-tasvirlar, zagarlikda relyef hosil qilib tayyorlangan bezaklarga bo'linadi.

Monumental, monumental bezak, qisman dastgoxli haykaltaroshlik asarlari san'at sinteziga hizmat qildiriladi. Kichik haykaltaroshlik asarlari ko'pincha uy ichini bezaydi, jihoz, qurol, idish va boshqa buyumlarni badiiy buyumga aylantiradi. Haykaltaroshlikning bu turi juda qadim zamonlardan rivoj topgan. Haykaltaroshlik asari oldida turgan vazifaga qarab uning xajmi, materiali belgilanadi.

Haykaltaroshlik asarlari qadim zamonlarda, o'rta asarlarda, Uyg'onish davrida (ayniqsa barokko uslubida) ko'pincha turli ranglarga bo'yalgan XIX-XX asrlarda, asosan, material rangli saqlandi yoki sidirg'a bo'yaladigan bo'ldi lekin antiq san'atda Qadimgi Rimda, Uyg'onish davrida ayrim ulkan haykaltaroshlar material rangini saqlaganlar yoki nim rangga bo'yaganlar.

Haykaltaroshlikda foydalaniladigan asosiy materiallar: loy, mum, plastilin (haykaltarosh metall, yog'och steklar-qalamchalardan, halqalardan foydalanadi). Bu materiallar chidamsiz, shuning uchun ham ko'pincha eskiz tayyorlanadi, yoinki model ishlanib, undan olingan forma orqali gips haykal ishlanadi. Metall (bronza, mis, qalay, cho'yan, po'lat, alyuminiy), gips, beton, shisha, plastmassa kabi materiallardan asar quyib qotiriladi (boshqa materiallardan tayyorlangan modeldan forma-qolip tayyorlab quyiladi). Tayyor metallga zarb berish, ishlov berish, berish haykaltaroshlik asari ishlanadi.

Tosh (marmar, granit, ohaktosh, qumtosh, bazalt, diorim va boshqalar): suyak, yog'ochni kesib, yo'nib, o'yib (bolg'a va yo'nadigan, kesadigan, o'yadigan asboblarda) tasvir ishlanadi. Yog'och odatda, nim rang bo'ladi.

Keramika (terrakota, chinni xillari) haykaltaroshlik asarlari maxsus tuproqdan qorilgan loyni shaklga solib, keyin xumdon, maxsus pechlarda (sirlab) qizdirib ishlanadi, ko'pincha sirlab turli rangga bo'yaladi.

Haykaltarosh asar yaratishga kirisharkan, naturani o'rganadi, unga qarab, kichik xajmda eskiz, etyudlar ishlaydi keyin shular asosida yirik xajmdagi asarni loydan tayyorlaydi. (aylanadigan dastgox ustiga o'rnatilgan simlar, metall va yog'och tayyoqcha, taxtachalardan ishlangan sinch-karkasga loyni yopishtiradi va shakl xosil qiladi). Bu shakldan 2 yoki bir necha bo'lakdan iborat forma-qolip olinadi, qolipga gips quyish yo'li bilan haykali ishlanadi. Tosh haykal ishlanayotganda anashu qismlar shakli

aniq o'lchanadi, punktr mashina yordamida haykalning asosiy nusxasi tayyorlanadi. Gips modeldan foydalanib metal haykal qo'yish jarayoni juda murakkab, uzoq mehnat talab qiladi. Bu ish badiiy metall qo'yiladigan maxsus korxonalarda amalga oshiriladi. Haykaltarosh agar katta tajriba va mahoratga ega bo'lsagina yog'ochni yoki toshni to'g'ridan-to'g'ri o'yib, yo'nib ishlashi mumkin.

3.Jahon xalqlari haykaltaroshlik san'ati tarixi.

Piramidalar qurilishi: Misrda piramidalar va makbaralar qurilishi podshoning xukmdorligini kanchalik kuchli bo'lganidan dalolat beradi. Bu makbaralarga vafot etgan fir'avnlarni dafn etilardi. Eng katta piramida eramizdan avval 2600 yil avval Memfis yaqinida fir'avin Xeops uchun qurilgan. Piramidaning balandligi 150 metr, uning atrofini aylanib chikishi uchun 1 km yurish kerak. Uni kurishga 2300 xarsang tosh ketgan. Toshning eng kichigi 2 tonna keladi Ulkan Sfinks Piramidalar yaqinida butun bir goyadan Sfinks-sher boshli juda katta haykal uyib ishlangan. Fir'avinlarning biri Sfinks shaklida tasvirlangan, haykalning balandligi 20 metrdan ortadi. Tosh paxlavon shunday qurquv uyg'otar ediki, daxshat otasi deb atashardi. Bu ulkan piramidalar va Sfinks misrliklarga fir'avinlar oddiy odamlar emas, balki kudratli xudolardir degan fikrni singdirilishi lozim edi. Bu piramidalar hozir xam fir'avinlar xokimiyatining guvoxi sifatida kad kutarib turibdi. Piramidalardan topilgan haykalchalar fir'avin taxtda (Qadimgi Misrdagi haykalcha), jangchidardan kochayotgan churi (Qadimgi Misrdagi haykalchalar), Qadimgi Misrdagi tibbiyotda ishlatiladigan bronza asboblari, koxinning Qadimgi makbaradagi haykalchasi, nazoratchining makbaradagi haykalchasi, Fir'avin Tutankhamonning oltin tobuti (unda marxumning yuzi tasvirlangan), amaldorning yegochdan ishlangan haykalchasi. Misrda makbaralarga uning egasining toshdan uyib yoki yegochdan kesib ishlangan haykalchalari kuyilgan. Misrliklarning e'tikotiga karaganda, rux haykalchaga xam joylashib olardi ekan. Marxumni ulugvor bir qiyofada tasvirlaganlar, marxum ulganidan keyin xam, xayot vaktida kanday bo'lgan bo'lsa, shunday bo'lib kolishi, fir'avin bo'lib kolishi kerak ekan. Birok barcha haykalchalarning yuz qiyofalari xar xil bo'lgan; Misrlik haykaltaroshlar insonning ko'z qiyofasini tasvirlashda katta maxoratga erishganlar. Xaykallarning xayotiyiligi yana shu tufayli

kuprok ortganini, ularni buyoklar bilan buyaganlar, ularga billur va rangli toshlardan ko'zlar xam yasaganlar. Makbaraga kiruvchiga shunday tuyuladiki, bir necha ming yil ilgari yasalgan haykalcha emas, balki yirik odam karab turgandek bo'ladi.

Yevropaning janubida Bolkon yarim oroli bo'lib, uning janubiy kismi uncha katta bo'lmagan toglik mamlakat - Gresiya joylashgan. Gresiyada temir, mis, kumush, marmar konlari uchrab turadi. Arxeologik tekshirishlar shuni isbotlab beradiki, eramizdan avvalgi III-II ming yilliklarda qadimda, yevropada 1-sinfiy jamiyat va davlat tashkil topgan, fan va madaniyat ancha tarakkiyotga erishgan.

Ellin haykaltaroshlik san'ati: Gresiyada IV-V asrlarda arxitektura juda rivojlangan. Qadimda grek memorchiligida portiklar yog'och ustunlar kutarib turadigan. Oddiy bostirmalardan iborat bo'lgan. Portiklar oftob nuridan saklagan va shabada esib turishiga xalakit bermagan. Keyinchalik yogoch ustunlar o'rnini tosh va marmardan ishlanadigan bo'lga. Ustunlar 2 uslubda ishlangan. Doriy va Ioniya uslubida. Greklar binolar kurishda tosh ustunlar va yurtiklardan foydalanganlar.

Eramizdan avvalgi V-IV asrlardali haykaltaroshlar yogochni, toshni, marmarni yunib ishlaganlar, bronzani kuyganlar. Marmar haykallarri odam badani rangi singari buyaganlar. Bronza haykallariga rangli toshdan ko'z yasaganlar. Yogochdan ishlangan ayrim haykallar ustiga odam tanasining rangini beradigan fil suyagidan ishlangan yupka plastinkalar yopishtirilgan. Haykallar shu darajada koyilmakom kilib

ishlanganki, ular tirikdek «Nafas olayotgandek», «xozir gapiradigandek» tuyulardi. Eramizdan avvalgi V asrda haykaltaroshlar odam gavdasining xarakat kilib turgan xolatlarini tasvirlashni bilib olganlar. Ular odamlarni yugurayotgan, jang kilayotgan xolatda yoki nayza otayotgan xolatida tasvirlab kursatganlar.

Afinalik haykaltarosh Miron ishlagan «Disk otuvchi» haykallarni kurgan kishi xayratga tushadi. Qadim doston va afsonalarda aytilishicha, xaykltaroshlar o'z asarlari uchun qaxramonlarning qaxramonlar, ma'budalarning poetik obrazlarini va butun bir manzaralarini tanlab olganlar. Haykaltaroshlar odam gavdasini juda kelishgan qilib tasvirlaganlar. Agar kishining qiyofasi xunuk bo'lsa, ellinlar buni tabiatning xatosi deb xisoblaganlar va o'z ishlarida san'at bu xatoni to'zatisi kerak deb tug'irlaganlar. Haykaltaroshlar Zeves va Posoydonning sersavlat haykallari qiyofasida grek shaxar davlatlarining dono xukmdorlari qanday bo'lishi kerakligini ko'rsatganlar. Shaxarning etiborli joylarida ellinlar o'z vataniga shon-shuxrat keltirgan lashkarboshilar, shoirlar, musobaqa g'oliblari haykallarini o'rnatganlar.

Rim haykaltaroshligi: Rimliklar Gresiya va Sharq mamlakatlaridan ko'plab haykalarni olib kelish bilangina chegaralanmay, marmar va bronzadan ushbu haykalalrning nusxalarini xam yaratganlar.

. SHer bilan olishayotgan Gerakl. Haykaltarosh Lisipp. Er.oldingi V asr. Marmar

Jan Antuan Gudon. (1741-1824 yillar) Volter haykali. Marmar. 1781 y.

. Shoh Amenxotep III maykali. Qora Granit. Eramizdan avvalgi XIX asr.

Xulosa

Tasviriy san'atning turlaridan bir bo'lgan haykaltaroshlik san'ati qadimdan tarixiydir. Uzoq yillarni bosib o'tgan bu san'at turi odamlarning xayot tarzi bilan birga rivojlanish bosqichlaridan o'tganligini bilamiz. Shunday bo'lsada davrlar o'tishi bilan u rivojlanib kelmokda. O'zbekistonda ham qadimdan haykaltaroshlik shakllangan. Tarixda aytilishicha budda, sanamlar haykalchalari qadimdan topilgan. Lekin uning zamonoviy ko'rinishlari keyingi vaqtlardagina shakllandi. Asosan O'zbekistonda bu san'at turining rivojlanishi XX asrning boshlanishidan keyin deyish mumkin.

Haykaltaroshlikka doir o'quv qurollari, ularning ishlatilishi, kerakli materiallar va ulardan foydalanish masalalari birinchi bobda yoritildi. Shuningdek, haykaltaroshlikning o'rganilishi uchun kerak bo'ladigan elementlarining bajarilishi ham keltirib o'tildi. Agar haykaltaroshlikni o'rganish istagida bo'lganlar xuddi ana shularni oldin bajarib olishi kerakligi lozim.

Tarixiy taraqqiyoti va rivojlanishi davomida haykaltaroshlik san'ati dunyoviy harakterga egaligi bilan qimmatlidir. Shuning uchun ham haykaltaroshlar ijodi doimo rivojlanishining olidida bo'ladi. Turkman Esonovning ijodi ham milliylik va zamonaviylik bilan yo'g'rilgan.

Agar Turkma Esonovning idodiy ishlarini darslarda, to'garaklarda tahlil qilib foydalanib borilsa yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga katta foyda keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.Karimov “O’zbekiston XXI asr bo’sag’asida: Xavsizlikga taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”. T.”O’zbekiston” 1997 yil 137 bob.
2. Boymetov B. Haykaltaroshlik. T.: 2001
3. Shobaratov P. P. Haykaltaroshlik. Ma’ruzalar matni. Nizomiy nomidagi TDPU ratapling. 2001.
4. Xasanov R.X. Tasviriy san’at asoslari. – Toshkent, G.Gulom. 2004.
5. Isokova M., R.Xasanov va b.Tasviriy san’at. 3-sinf. “Yangi yul poligraf servis”. 2010. 142b.
- 6.Pulatov D. Mustaqillik davri haykaltaroshligi. (haykaltarosh I.Jabborov ijodi misolida) // Guliston. –Toshkent, 2004.-№2.-B.10-11.
7. O’zbekiston san’ati. Avtorlar jamoasi. T.: Uzbekiston. 2001.
8. Bobojonova G. Sintez iskusstv na sovremennom etape (tendensii i razvitiye). T. 2001.

Internet saytlari

1. www.ziyo.net
2. www.edunet.uz
3. www.bilimdon.uz.